

Sądownictwo w Polsce¹

Jednym z filarów demokracji jest niezależna władza sądownicza. Młody człowiek powinien wiedzieć, jakie są zasady działania sądów (niezawisłość i dwuinstancyjność), znać sposób ich działania oraz hierarchię. Obok sądów powszechnych istnieją także specjalne organy kontrolujące działania władz państwowych: Trybunał Konstytucyjny, Trybunał Stanu, Naczelny Sąd Administracyjny i Najwyższa Izba Kontroli oraz Rzecznik Praw Obywatelskich.

PO ZAJĘCIACH UCZEŃ POWINIEN UMIEĆ:

- wyjaśnić zasadę niezawisłości sędziowskiej;
- opisać strukturę sądów powszechnych w Polsce;
- wskazać przykłady spraw, którymi zajmują się poszczególne sądy
- wskazać dziedziny życia, których dotyczą poszczególne gałęzie prawa;
- wyjaśnić - na przykładach - czym zajmuje się Trybunał Konstytucyjny, a czym - Trybunał Stanu;
- wymienić przykładowe organy, które kontrolują działania władz.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

- *Konstytucja RP z 1997 roku*

METODY PRACY

- rozmowa nauczająca - miniwykład - praca z tekstem - praca w parach lub w grupach - quiz – notatka

STRUKTURA ZAJĘĆ

1. Poproś uczniów, żeby wyobrazili sobie mecz piłki nożnej, w którym zabrakło sędziego. Obie drużyny znane są z ostrej i bezpardonowej gry, a stawka meczu jest wysoka. Zapytaj, jak ich zdaniem wyglądałby w takiej sytuacji przebieg spotkania. Następnie przedstaw im jeszcze jedną fikcyjną sytuację: sędzią podczas meczu piłki nożnej był dłużnik trenera jednej z drużyn. Sędzia ten wyraźnie sędziował na korzyść jednej z drużyn. Poproś uczniów, aby zastanowili się, jakie zasady określające sposób powoływania sędziego mogłyby nie dopuścić do takiej sytuacji. Po wysłuchaniu odpowiedzi przedstaw potrzebę **niezależności sędziego**, który kieruje się przepisami gry. Następnie zwróć uwagę na analogiczną, lecz znacznie ważniejszą rolę sędziego w postępowaniu sądowym.

2. Poleć uczniom znalezienie i przeczytanie odpowiedniego rozdziału Konstytucji RP, w którym opisane są zasady funkcjonowania sądownictwa w Polsce (rozdział VII). Gdy uczniowie się zapoznają z odpowiednimi artykułami powinni pisemnie sformułować odpowiedzi na następujące pytania:

A/ *Jakie instytucje sprawują w Polsce władzę sądowniczą?*

B/ *Co gwarantuje niezawisłość sędziowską?*

1 Scenariusz został opracowany na podstawie Merta T., Pacewicz A., Żmijewska-Kwiręg S.: *Kształcenie obywatelskie w szkole samorządowej. Scenariusze zajęć*, Warszawa 2011

C/ Kto nadzoruje pracę sądów powszechnych?

Wybranych uczniów poproś o odczytanie odpowiedzi.

3. Zapytaj, jak rozumieją konstytucyjny zapis o niezawisłości i dwuinstancyjności sądów. Zaproponuj teraz, by każdy indywidualnie sformułował krótkie wyjaśnienie tych dwóch ważnych zasad działania sądów w Polsce. Omawiając uczniowskie sformułowania, zwróć uwagę, że w pierwszym przypadku chodzi zarówno o niezawisłość samych sędziów, jak i sądów jako instytucji. Po krótkiej rozmowie na temat niezawisłości sędziów możecie wspólnie wykonać ćwiczenie on-line, dzięki któremu uczniowie sprawdzą, czy dobrze rozumieją tę zasadę.

http://www.ceo.org.pl/porta1/b_koss_online2_rozdzial_VIII_doc?docId=59054)

4. Poproś uczniów, by podali przykłady spraw, którymi zajmują się sądy. Pomóż im je uporządkować w grupy tematyczne. Wyjaśnij, że prawo rozstrzyga nie tylko w sprawach karnych (tych przykładów pewnie będzie najwięcej). W krótki miniwykładzie przedstaw uczniom różne gałęzie prawa. Następnie uczniowie, pracując w parach, podają przykłady spraw, które są rozstrzygane przez kodeks karny, cywilny i postępowania administracyjnego. W tych samych parach mogą też rozwiązać ćwiczenie, wcielając się w rolę prawników, do których przyszło pięciu klientów, każdy z inną sprawą. Zadaniem uczniów jest wskazania, z którego kodeksu należy skorzystać w następujących sprawach:

Twoja klientka chciałaby wiedzieć, czy ma prawo do spadku po swojej matce, która zmarła, nie pozostawiając testamentu.

a. kodeks karny b. kodeks cywilny c. kodeks pracy d. kodeks postępowania administracyjnego e. kodeks rodzinny i opiekuńczy

Urząd wojewódzki nie odpowiedział na podanie, które twój klient złożył w ważnej dla siebie sprawie. Klient nie wie, czy istnieją przepisy zobowiązujące urzędy do udzielania odpowiedzi na podania obywateli.

a. kodeks karny b. kodeks cywilny c. kodeks pracy d. kodeks postępowania administracyjnego e. kodeks rodzinny i opiekuńczy

Twój klient nie dostał urlopu wypoczynkowego, mimo że w swoim zakładzie pracy przepracował cały ostatni rok. Chciałby wiedzieć, czy istnieją przepisy regulujące przyznawanie urlopów przez zakłady pracy.

a. kodeks karny b. kodeks cywilny c. kodeks pracy d. kodeks postępowania administracyjnego e. kodeks rodzinny i opiekuńczy

Twój klient został przyłapany w sklepie na kradzieży odtwarzacza mp3. Nie wie, jaka kara mu za to grozi.

a. kodeks karny b. kodeks cywilny c. kodeks pracy d. kodeks postępowania administracyjnego e. kodeks rodzinny i opiekuńczy

Twoja klientka chciałaby adoptować dziecko krewnych, którzy zginęli w wypadku. Nie wie jak się do tego zabrać.

a. kodeks karny b. kodeks cywilny c. kodeks pracy d. kodeks postępowania administracyjnego e. kodeks rodzinny i opiekuńczy

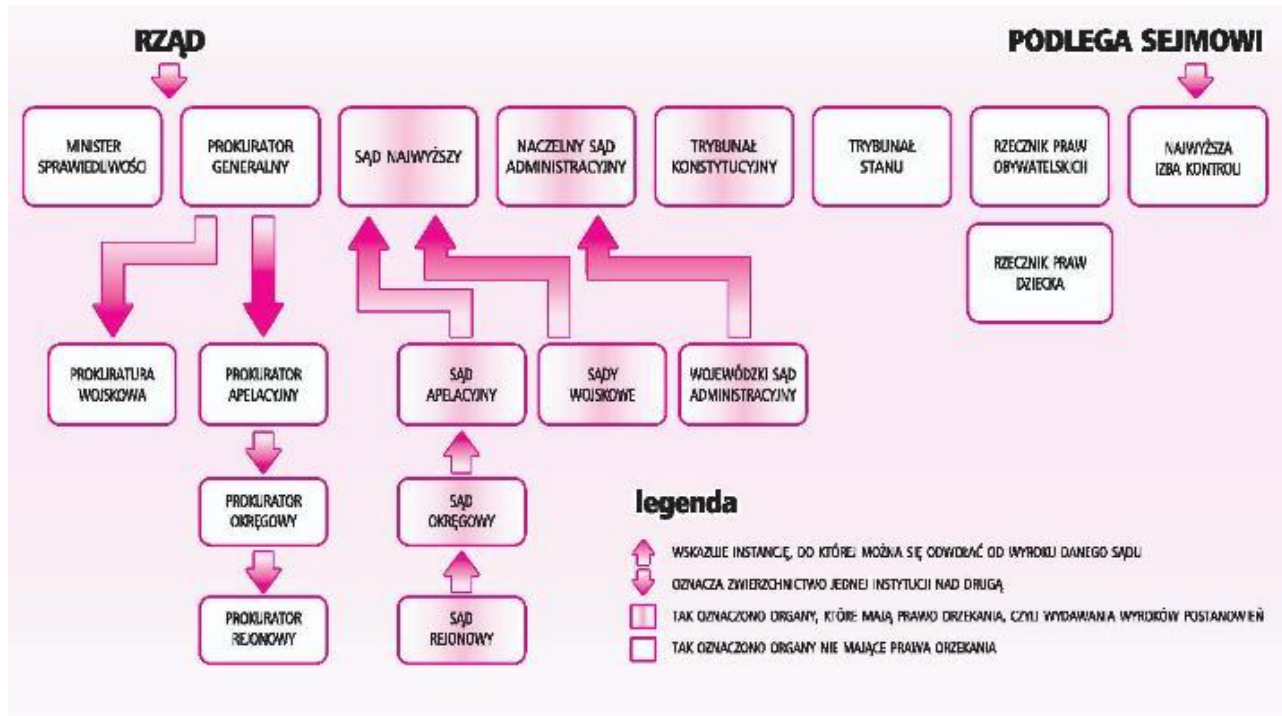
Ćwiczenie to dostępne jest również on -line.

http://www.ceo.org.pl/portals/b_koss_online2_rozdzial_VIII_doc?docId=44122

5. Powiedz uczniom, że w każdym, nawet najlepiej rządzonym kraju zdarza się, że osoby sprawujące władzę wykorzystują swoje możliwości do prywatnych celów, łamią prawo lub tworzą prawo niezgodne z ustawą najwyższą, czyli konstytucją. Możliwe są takie działania władz, które z punktu widzenia kodeksu karnego nie są przestępstwami, ale np. naruszają ustawy, konstytucję czy narażają skarb państwa na straty. Aby zapobiec takim sytuacjom, zostały powołane specjalne instytucje, których zadaniem jest kontrola legalności działań władzy i patrzenie na ręce wszystkim, którzy podejmują decyzje dotyczące nas jako obywateli.

6. Zapytaj uczniów, czy słyszeli o jakichś innych, poza sądami, organach powołanych do strzeżenia prawa w Polsce. Odpowiedzi (ale tylko te trafne) zapisz na tablicy, uzupełniając je o następujące instytucje: Trybunał Stanu, Trybunał Konstytucyjny, Naczelny Sąd Administracyjny, Najwyższa Izba Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich. Poleć uczniom, aby wyszukali w internecie oficjalne strony tych instytucji, wynotowali najważniejsze informacje dotyczące spraw, którymi się zajmują, a następnie ułożyli w czteroosobowych zespołach cztery pytania dotyczące wymienionych w nim organów kontroli i ochrony prawa w Polsce oraz zapisali je na kartce. Uczniowie wymieniają się pytaniami z innym zespołem, a następnie kolejno na nie odpowiadają.

7. Na zakończenie zajęć przeanalizujcie razem schemat zamieszczony w ćwiczeniu „Sądy, trybunały, rzecznicy”



Następnie uczniowie wykonują indywidualnie ćwiczenie sprawdzające i odpowiadają, do jakiej z wymienionych poniżej instytucji należy się zwrócić w następujących sprawach:

Jarosław F. został złapany podczas włamania do sklepu. Przed jakim sądem będzie odpowiadał za

swój czyn?

a. Trybunał Stanu b. sąd rejonowy c. sąd administracyjny d. rzecznik praw obywatelskich e. Najwyższa Izba Kontroli

Minister skarbu oskarżony jest o to, że naruszył prawo w trakcie zawierania pewnego kontraktu prywatyzacyjnego. Jaki trybunał może ocenić słuszność tego zarzutu?

a. Trybunał Stanu b. sąd rejonowy c. sąd administracyjny d. rzecznik praw obywatelskich e. Najwyższa Izba Kontroli

Piotr C. został decyzją dyrektora usunięty ze szkoły z powodu słabych ocen. Kurator nie odpowiedział na jego odwołanie. Do kogo powinien zwrócić się Piotr?

a. Trybunał Stanu b. sąd rejonowy c. sąd administracyjny d. rzecznik praw obywatelskich e. Najwyższa Izba Kontroli

Wynalazca Jan K. nie otrzymał w odpowiednim czasie decyzji Urzędu Patentowego RP. Chce więc złożyć skargę na bezczynność organu administracji publicznej. Gdzie można ją złożyć?

a. Trybunał Stanu b. sąd rejonowy c. sąd administracyjny d. rzecznik praw obywatelskich e. Najwyższa Izba Kontroli

Komomik usunął Elżbietę K. i jej dzieci z mieszkania, zajmując je na poczet długów męża Elżbiety K. Pani Elżbieta uważa, że jej prawa zostały naruszone. Do kogo może się zwrócić w tej sprawie?

a. Trybunał Stanu b. sąd rejonowy c. sąd administracyjny d. rzecznik praw obywatelskich e. Najwyższa Izba Kontroli

7. Możesz też zaproponować uczniom klasową wycieczkę do najbliższego sądu. W czasie pobytu w sądzie spróbujcie znaleźć odpowiedź na następujące pytania: *Jaki rejon obejmuje swym działaniem sąd? Ile spraw rocznie rozpatruje? Jakie wydziały ma odwiedzany przez was sąd? Jakie są kolory obwódek na togach sędziów, adwokatów i prokuratorów?* Jeśli będziecie mieli okazję przyglądać się rozprawie sądowej, postarajcie się rozpoznać strony biorące udział w procesie, ich pełnomocników, sędziego, ławników, świadków. Omówcie później przebieg rozprawy i zastanówcie się, jaki wyrok wydalibyście w tej sprawie. Wizyta w sądzie może się stać początkiem projektu (indywidualnego lub zespołowego), w ramach którego uczniowie gromadzić będą materiały dotyczące funkcjonowania sądu, pracy prawników, a także wycinki prasowe na temat głośnych procesów sądowych.

SĄDY W POSLCE²

Władza sądownicza należy w Polsce do sądów i trybunałów. Sądy powszechne orzekają o naruszeniu prawa, wymierzają kary tym, którzy dopuszczają się przestępstwa, rozstrzygają spory prawne między ludźmi (np. między pracownikiem i pracodawcą). Osobną rolę do odegrania mają wojewódzkie sądy

2 Teksty pomocnicze opracowane zostały na podstawie: Merta T., Pacewicz A., *Kształcenie obywatelskie w szkole samorządowej. Podręcznik i ćwiczenia, część 2*, Warszawa 2010 oraz Merta T., Pacewicz A., Waśkiewicz A.: *Przewodnik młodego obywatela*, Warszawa 2009 Schemat pochodzi z publikacji Merta T., Pacewicz A., *Kształcenie obywatelskie w szkole samorządowej. Podręcznik i ćwiczenia, część 2*, Warszawa 2010, s. 51

administracyjne, które kontrolują rząd i jego agendy, dbając o to, by urzędnicy nie nadużywali władzy w stosunku do obywateli.

Sądy powszechne dzielą się na rejonowe, okręgowe i apelacyjne. Nadzór nad sądami powszechnymi sprawuje Sąd Najwyższy, a nad sądami administracyjnymi – Naczelny Sąd Administracyjny. Ważną zasadą postępowania sądowego jest zasada dwuinstancyjności. Oznacza to, że od wydanego przez sąd pierwszego orzeczenia zawsze można się odwołać, czyli złożyć apelację do sądu wyższego szczebla. Sąd drugiej instancji musi ponownie rozpatrzyć sprawę i wydać nowe orzeczenie, potwierdzające, lub zmieniające pierwszy wyrok. Jeśli sądzimy, że popełnił jakieś błędy formalne, to jest jeszcze możliwe złożenie odwołania (kasacji) do Sądu Najwyższego.

Osobą stającą przed sądem, oprócz dwuinstancyjności, chronią także jeszcze inne zasady. Każdy ma konstytucyjne prawo do uczciwego procesu, a więc do rzetelnego rozpatrzenia jego sprawy przez niezawisły i sprawiedliwy sąd. Rozprawy są jawne, a oskarżony ma prawo do obrony oraz możliwość odmowy składania zeznań.

W Polsce wiele osób odnosi się krytycznie do systemu sądowego. To niskie zaufanie do sądów wynika przede wszystkim z przewlekłości ich działania – nierzadko mija kilka miesięcy, zanim sprawa znajdzie się na wokandzie, na wyrok zaś trzeba czasem czekać kilka lat. Z tego powodu właśnie Polska przegrywa wiele spraw przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu.

W KONSTYTUCJI O WŁADZY SĄDOWNICZEJ

Funkcjonowanie sądów w Polsce reguluje rozdział VIII Konstytucji RP z 1997 roku.

Rozdział VIII - Sądy i Trybunały

Art. 173.

Sądy i Trybunały są władzą odrębną i niezależną od innych władz.

Art. 174.

Sądy i Trybunały wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 175.

1. Wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe.

2. Sąd wyjątkowy lub tryb doraźny może być ustanowiony tylko na czas wojny.

Art. 176.

1. Postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.

2. Ustrój i właściwość sądów oraz postępowanie przed sądami określają ustawy.

Art. 177.

Sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych dla właściwości innych sądów.

Art. 178.

1. Sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.

2. Sędziom zapewnia się warunki pracy i wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu oraz zakresowi ich obowiązków.

3. Sędzia nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 179.

Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej, na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa, na czas nieoznaczony.

Art. 180.

1. Sędziowie są nieusuwalni.
2. Złożenie sędziego z urzędu, zawieszenie w urzędowaniu, przeniesienie do innej siedziby lub na inne stanowisko wbrew jego woli może nastąpić jedynie na mocy orzeczenia sądu i tylko w przypadkach określonych w ustawie.
3. Sędzia może być przeniesiony w stan spoczynku na skutek uniemożliwiających mu sprawowanie jego urzędu choroby lub utraty sił. Tryb postępowania oraz sposób odwołania się do sądu określa ustawa.
4. Ustawa określa granicę wieku, po osiągnięciu której sędziowie przechodzą w stan spoczynku.
5. W razie zmiany ustroju sądów lub zmiany granic okręgów sądowych wolno sędziego przenosić do innego sądu lub w stan spoczynku z pozostawieniem mu pełnego uposażenia.

Art. 181.

Sędzia nie może być, bez uprzedniej zgody sądu określonego w ustawie, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Sędzia nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się prezesa właściwego miejscowo sądu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 182.

Udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa.

Art. 183.

1. Sąd Najwyższy sprawuje nadzór nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania.
2. Sąd Najwyższy wykonuje także inne czynności określone w Konstytucji i ustawach.
3. Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej na sześcioletnią kadencję spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego.

Art. 184.

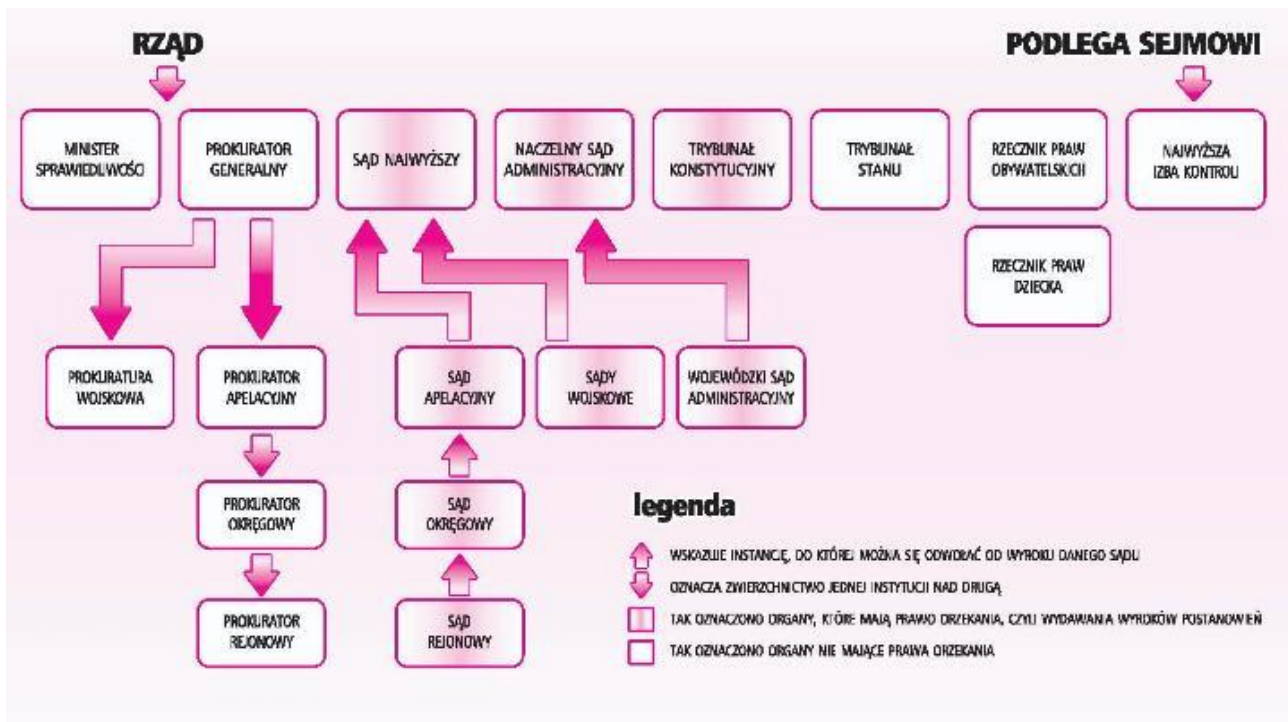
Naczelnny Sąd Administracyjny oraz inne sądy administracyjne sprawują, w zakresie określonym w ustawie, kontrolę działalności administracji publicznej. Kontrola ta obejmuje również orzekanie o zgodności z ustawami uchwał organów samorządu terytorialnego i aktów normatywnych terenowych organów administracji rządowej.

(...)

Art. 186.

1. Krajowa Rada Sądownictwa stoi na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów.
2. Krajowa Rada Sądownictwa może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności z Konstytucją aktów normatywnych w zakresie, w jakim dotyczą one niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

SĄDY I TRYBUNAŁY W POLSCE (schemat)



GAŁĘZIE PRAWA

PRAWO CYWILNE

Prawo to całokształt przepisów regulujących stosunki między różnorodnymi podmiotami w społeczeństwie, określających zasady postępowania oraz formułujących zakazy, których naruszenie jest zagrożone sankcją. Prawo cywilne określa stosunki, przede wszystkim majątkowe, pomiędzy osobami fizycznymi (ludźmi) i prawnymi (firmy, spółki i inne instytucje i organizacje mające osobowość prawną). Jest to jedna z najobszerniejszych gałęzi prawa. W jego skład wchodzi:

prawo rzeczowe - zajmuje się całością spraw związanych z własnością - posiadaniem, nabyciem, utratą, zniszczeniem itp., a także ochroną własności;

prawo zobowiązań - określa rodzaje umów cywilnych (np. najmu, sprzedaży, ubezpieczeń, długów itp.), a także prawa i obowiązki stron umowy;

prawo spadkowe - zajmuje się sprawami związanymi z dziedziczeniem, w tym rodzajami i formą testamentu;

prawo rodzinne - reguluje stosunki prawne między małżonkami (w tym majątkowe), rodzicami a dziećmi, zawarcie i rozwiązanie małżeństwa, sprawy związane z adopcją, obowiązki alimentacyjne itp.;

prawo handlowe - zajmuje się m.in. problematyką spółek - ich powstaniem, łączeniem, rozwiązywaniem, stosunkami pomiędzy wspólnikami;

prawo lokalowe - określa, jakie są rodzaje mieszkań, jakie prawa i obowiązki mają właściciele i najemcy.

Podstawowymi zasadami prawa cywilnego są:

zasada swobody umów - oznacza, że możemy zawrzeć umowę dowolnej treści, byle nie była ona sprzeczna z prawem; większość umów nie musi być sporządzona pisemnie, jeśli chcemy, możemy ją zawrzeć ustnie. Są tu jednak wyjątki, na przykład umowę sprzedaży nieruchomości, a więc domu czy działki, trzeba spisać u notariusza;

zasada równości stron - zgodnie z tą zasadą strony zawierające umowę mają równe prawa i obowiązki, chyba że same ustalą inaczej; również w sądzie każdej ze stron przysługują takie same prawa;

zasada właściwości sądu cywilnego - oznacza, że każdy spór, jeżeli strony nie potrafią go rozwiązać, może być rozstrzygnięty przez sąd cywilny.

Swoboda umów jest jednak w Polsce ograniczona przez: ustawę - musi ona wskazywać wprost, że zawarcie danych umów jest niedopuszczalne; zasady współżycia społecznego - niedopuszczalne są umowy sprzeczne z uczciwością i rzetelnością kupiecką; naturę zobowiązania - umowa wiąże jedynie strony, które ją zawarły. Od zasady swobody umów istnieje jeszcze jeden wyjątek. Są nim tzw. umowy adhezyjne. Są to umowy zawierane z dużymi firmami, np. telekomunikacyjnymi, firmami energetycznymi czy gazowymi, PKP oraz przedsiębiorstwami komunikacji miejskiej. Do takich umów przystępuje się bądź nie - nie można negocjować ich warunków. Możemy albo płacić za prąd tyle, ile chce firma, albo z niego nie korzystać. Podobnie jest z przejazdami pociągiem, autobusem czy tramwajem (w komunikacji miejskiej formą zawarcia umowy jest wejście do pojazdu oraz skasowanie biletu).

Przepisy proceduralne wskazują, jak można rozwiązać spór, do jakiego sądu należy się udać, jak ma postępować sędzia. Te sprawy regulują przepisy postępowania cywilnego. Podstawowymi aktami prawa cywilnego są: Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks spółek handlowych.

PRAWO ADMINISTRACYJNE

Prawo administracyjne reguluje uprawnienia i obowiązki organów administracji publicznej, określa ich strukturę i organizację oraz zadania. Prawo administracyjne to obszerna dziedzina prawa. Zalicza się do niego m. in.: prawo budowlane, geologiczne i górnicze, ochrony środowiska, łączności, ale również przepisy o zmianie imion i nazwisk, wydawaniu dowodów osobistych i paszportów, nadawaniu orderów i odznaczeń, ustawę o cmentarzach, prawo zgromadzeń i stowarzyszeń oraz wiele innych.

Podstawowymi zasadami prawa administracyjnego są:

zasada nierówności stron - organ administracji (a więc w praktyce urzędnik) jest stroną silniejszą - to on bowiem na podstawie przepisów przyznaje określone prawa bądź nakłada obowiązki; tu niczego się nie negocjuje!

zasada, zgodnie z którą obywatelowi wolno wszystko to, czego prawo nie zabrania, a urzędnikowi jedynie to, na co prawo zezwala;

zasada dwuinstancyjności - mamy prawo odwołać się od decyzji administracyjnej do organu nadrzędnego; jeśli natomiast sprawa należy do kompetencji urzędu centralnego, musi on na nasze żądanie rozpatrzyć ją ponownie;

zasada indywidualizmu - rozstrzygnięcia w postępowaniu administracyjnym są wydawane określonej osobie lub grupie osób (np. Janowi Kowalskiemu lub Związkowi Wędkarskiemu) i w konkretnej sprawie - przyznają lub odmawiają przyznania jakiegoś uprawnienia (np. pozwalają na budowę domu) lub nakładają konkretny obowiązek (np. konieczność zapłacenia 500 zł podatku).

Nie ma jednego kodeksu administracyjnego, każde z powyższych zagadnień reguluje odrębna ustawa. Obok tych ustaw funkcjonuje Kodeks postępowania administracyjnego. Zawarte są w nim przepisy określające zasady, według których powinien postępować urząd, rozpatrując sprawy obywateli (więcej na ten temat przeczytacie w rozdziale o postępowaniu administracyjnym).

PRAWO PRACY

Prawo pracy reguluje stosunki pomiędzy pracownikiem a pracodawcą, ich wzajemne prawa i obowiązki. Zajmuje się także ubezpieczeniami społecznymi - emerytalnymi, chorobowymi czy wypadkowymi. Prawo pracy jest skonstruowane w taki sposób, że nie pozwala na całkowicie swobodne negocjacje pomiędzy pracodawcą a pracownikiem. Mogą oni ustalić jedynie warunki korzystniejsze dla pracownika niż określone w prawie pracy.

Podstawowym aktem, w którym znajdziemy przepisy prawa pracy, jest Kodeks pracy.

PRAWO KARNE

Prawo karne reguluje odpowiedzialność za popełnienie czynów niezgodnych z prawem. Podstawowe przepisy prawa karnego możemy znaleźć w Kodeksie karnym, Kodeksie wykroczeń, ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, a przepisy procedury karnej w Kodeksie postępowania karnego oraz w Kodeksie karnym wykonawczym.

Fundamentalnymi zasadami prawa karnego są:

zasada odpowiedzialności karnej za czyn - oznacza, że osoba może być uznana za winną jedynie ze względu na popełniony czyn, a nie na przykład zamiar, myśl, czy pogląd, który na czyn się nie przełożył.

zasada winy - oznacza, że odpowiedzialność może ponosić jedynie osoba, która popełnia czyn z własnej winy, czyli nie ponosi odpowiedzialności ktoś, kto w chwili popełnienia czynu był niepoczytalny - nie dotyczy to jednak działania pod wpływem alkoholu lub narkotyków;

zasada humanitaryzmu - oznacza, że kary wymierzone za czyn nie mogą być okrutne ani niehumanitarne - powinny odpowiadać wadze czynu;

zasada nullum crimen sine lege (nie ma przestępstwa bez ustawy) - zgodnie z tą zasadą można odpowiadać jedynie za czyn, który był niezgodny z prawem w chwili jego popełnienia;

zasada domniemania niewinności - oznacza, że każda osoba jest uznawana za niewinną, dopóki sąd w wyroku nie orzeknie jej winy (zasada ta dotyczy również osoby tymczasowo aresztowanej);

oskarżonemu przysługuje również prawo do obrony - zgodnie z tym prawem może on mieć obrońcę oraz nie musi składać zeznań na swoją niekorzyść.

PRAWO MIĘDZYNARODOWE

Ważnym działem prawa jest prawo międzynarodowe. Dzieli się ono na dwa duże bloki. Prawo międzynarodowe publiczne reguluje stosunki pomiędzy państwami, natomiast prawo międzynarodowe

prywatne - między osobami fizycznymi i prawnymi z różnych państw. Prawo międzynarodowe publiczne zajmuje się: prawem podczas wojny (w tym prawem uchodźców i ludności cywilnej), stosunkami panującymi na morzu, w powietrzu i kosmosie, ochroną praw człowieka oraz określa funkcjonowanie sądów międzynarodowych. Prawo prywatne reguluje natomiast między innymi zawieranie małżeństw między obywatelami różnych państw, sprawy obywatelstwa ich dzieci, a także stosunki handlowe między ludźmi. Prawo międzynarodowe jest zawarte w umowach i traktatach międzynarodowych między dwoma lub kilkoma państwami.

JAKIE ZAGADNIENIA REGULUJĄ POSZCZEGÓLNE KODEKSY?

Kodeks cywilny z 23 kwietnia 1964 r.

Określa stosunki - przede wszystkim majątkowe - pomiędzy osobami fizycznymi i prawnymi. Jest to jedna z najobszerniejszych gałęzi prawa - kodeks cywilny zawiera przepisy dotyczące prawa rzeczowego (regulujące kwestie posiadania i własności), prawa zobowiązań (określającego rodzaje umów cywilnych) oraz prawa spadkowego.

Kodeks postępowania cywilnego z 17 listopada 1964 r.

Zawiera przepisy regulujące postępowanie w sprawach cywilnych (np. przebieg procesu czy postępowanie egzekucyjne).

Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 25 lutego 1964 r.

Zawiera przepisy regulujące: stosunki między małżonkami, rodzicami i dziećmi, zawieranie i rozwiązywanie małżeństw, przysposobienie (adopcję) i sprawy majątkowe w rodzinie.

Kodeks spółek handlowych z 26 lipca 2000 r.

Opisuje rodzaje i zasady powstawania, działania i rozwiązywania spółek handlowych oraz prowadzenia przez nie działalności gospodarczej.

Kodeks postępowania administracyjnego z 14 czerwca 1960 r.

Zawiera przepisy określające, jak powinny postępować urzędy i inne instytucje, rozstrzygając sprawy obywateli.

Kodeks kary z 6 czerwca 1997 r.

Opisuje przestępstwa, określa groźące za nie kary i ustala reguły ich wymierzania.

Kodeks postępowania karnego z 6 czerwca 1997 r.

Określa zasady prowadzenia procesu karnego, instancje postępowania, rodzaje dowodów uznawanych przez sąd.

Kodeks wykroczeń z 20 maja 1970 r.

Opisuje wykroczenia (a więc czyny karalne mniej poważne niż przestępstwa), określa groźące za nie kary i ustala reguły ich wymierzania.

Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia z 20 maja 1970 r.

Zawiera zasady prowadzenia postępowania w sprawach o wykroczenia.

Kodeks karny wykonawczy z 6 czerwca 1997 r.

Określa zasady wykonywania kar, które zapadły w czasie postępowania karnego.

Kodeks karny skarbowy z 10 września 1999 r.

Znajdziemy w nim przepisy karne dotyczące przestępstw skarbowych, np. przeciw obowiązkom celnym lub podatkowym.

Kodeks pracy z 26 czerwca 1974 r.

Reguluje stosunki pomiędzy pracownikiem a pracodawcą, ich wzajemne prawa i obowiązki.

Kodeks celny z 9 stycznia 1997 r.

Stanowi zbiór prawa materialnego i procesowego dotyczącego ceł, zawiera np. przepisy o wprowadzaniu towarów na rynek czy o kontroli celnej.

Kodeks morski z 21 grudnia 1961 r.

Znajdziemy w nim między innymi przepisy dotyczące uprawnień kapitana statku, rejestru okrętów oraz postępowania w związku z wypadkami morskimi.

ORGANY KONTROLUJĄCE INSTYTUCJE PAŃSTWOWE³

Trybunał Stanu – konstytucyjny organ władzy sądowniczej, którego głównym zadaniem jest egzekwowanie odpowiedzialności najwyższych organów i urzędników państwowych za naruszenie Konstytucji lub ustawy, w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania, jeśli czyn ten nie wyczerpuje znamion przestępstwa oraz za przestępstwa pospolite i skarbowe w przypadku Prezydenta RP.

Przykłady spraw:

Od momentu powstania Trybunał rozpatrywał zaledwie kilka spraw: tzw. aferę alkoholową (1997 r.), w której czterech byłych ministrów i prezesa Głównego Urzędu Ceł oskarżono o spowodowanie gigantycznych strat dla budżetu państwa przez dopuszczenie do importu alkoholu bez opłat celnych. Trybunał uznał słuszność oskarżeń w przypadku dwóch osób, pozostałe zaś uniewinnił; sprawę byłego ministra Skarbu Państwa w rządzie Jerzego Buzka, Emila Wąsacza (2006 r.) oskarżonego o niedopełnienie obowiązków przy prywatyzacji Domów Towarowych Centrum, Telekomunikacji Polskiej oraz Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń. Trybunał początkowo umorzył postępowanie z powodu uchybień formalnych w akcie oskarżenia, lecz w marcu 2007 r. skierował sprawę do ponownego rozpatrzenia. (W 2010 r. Prokuratura Apelacyjna w Gdańsku skierowała do sądu akt oskarżenia w sprawie udziału byłego ministra skarbu Emila Wąsacza w prywatyzacji PZU). sprawę prezydenta Krakowa Jacka Marię Majchrowskiego (2007 r.), oskarżonego o nieprawidłowości związane w inwestycjami w mieście. W związku z wybraniem Majchrowskiego do Trybunału Stanu, Trybunał odmówił wyrażenia zgody na pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej za wskazany we wniosku czyn.

Naczelnny Sąd Administracyjny

Zgodnie z konstytucją sądy administracyjne, na czele z Naczelnym Sądem Administracyjnym, sprawują wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej, obok Sądu Najwyższego, sądów

³ Opracowano na podstawie informacji zamieszczonych na oficjalnych stronach internetowych opisywanych instytucji. Przykłady zaczerpnięto z serwisu internetowego KOSS online.

powszechnych i sądów wojskowych, poprzez kontrolę działalności administracji publicznej oraz rozstrzyganie sporów kompetencyjnych między organami jednostek samorządu terytorialnego, samorządowymi kolegiami odwoławczymi i między tymi organami a organami administracji rządowej.

Przykłady spraw:

W listopadzie 2003 r. rozpatrzył sprawę spółki Optimus i jej byłego prezesa Romana Kluski, których oskarżono o oszukiwanie skarbu państwa i nakazano zapłacenie zaległego podatku VAT i kary - łącznie 30 milionów złotych. W latach 90. Optimus sprzedawał Ministerstwu Edukacji komputery dla szkół. Jako że komputery sprowadzane z zagranicy zwolnione były z podatku VAT, eksportował je wcześniej na Słowację. NSA uznał, że Optimus działał zgodnie z prawem, a nałożona kara jest bezprawna.

We wrześniu 2010 r. Naczelny Sąd Administracyjny rozpatrzył sprawę byłego więźnia obozu koncentracyjnego, któremu bank polski potrącał od 33,08 euro renty zaliczki na podatek dochodowy. Renta stanowiła symboliczną rekompensatę za dwa lata niewolniczej pracy przymusowej w czasie II wojny światowej w austriackiej fabryce. Zdaniem jednak Urzędu Skarbowego, że została ona przyznana z tytułu wieku i nie jest świadczeniem za pracę przymusową (tak wynikało z urzędowego tłumaczenia dokumentu przyznającego świadczenie), dlatego nie podlega zwolnieniu z podatku. Sąd nie zgodził się z tą argumentacją i orzekł, że w tym wypadku nie ma wątpliwości, iż podatnik był ofiarą i pracował niewolniczo podczas wojny. Uznał, że wniesienie skargi kasacyjnej przez organ podatkowy w takim przypadku to skandal.

Sąd Najwyższy jest organem władzy sądowniczej, powołanym przede wszystkim do zapewnienia zgodności z prawem oraz jednolitości orzecznictwa sądów powszechnych i wojskowych przez rozpoznawanie kasacji oraz innych środków odwoławczych oraz podejmowania uchwał rozstrzygających zagadnienia prawne. Zadaniem SN jest również rozpoznawanie protestów wyborczych oraz stwierdzanie ważności wyborów do Sejmu i Senatu oraz wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, a także ważności referendum ogólnokrajowego i referendum konstytucyjnego, rozpoznawanie protestów wyborczych w wyborach do Parlamentu Europejskiego i opiniowanie projektów ustaw i innych aktów normatywnych na podstawie których orzekają i funkcjonują sądy.

Trybunał Konstytucyjny jest samodzielnym organem konstytucyjnym państwa. Choć traktowany jest jako organ władzy sądowniczej, wraz z Trybunałem Stanu pozostaje poza systemem sądów, tworząc drugi, odrębny segment władzy sądowniczej. Jako organ władzy sądowniczej jest on niezależny od władzy ustawodawczej i władzy wykonawczej. Składa się on - podobnie jak inne organy władzy sądowniczej - z niezawisłych sędziów. W skład Trybunału Konstytucyjnego wchodzi piętnastu sędziów, wybieranych przez Sejm na dziewięcioletnią kadencję (art. 194 ust. 1 Konstytucji).

Podstawowym zadaniem Trybunału Konstytucyjnego jest kontrola hierarchicznej zgodności norm prawnych, a więc rozstrzyganie o tym, czy normy prawne niższego rzędu są zgodne z normami prawnymi wyższego rzędu (a zwłaszcza z konstytucją), i w miarę potrzeby eliminowanie norm niezgodnych z systemem obowiązującego prawa. Konstytucja z 2 kwietnia 1997 r. do właściwości Trybunału Konstytucyjnego zalicza: kontrolę norm, rozstrzyganie sporów kompetencyjnych pomiędzy

centralnymi konstytucyjnymi organami państwa, orzekanie o zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych oraz uznawanie przejściowej niemożności sprawowania urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej.

Przykłady spraw:

W 2002 r. Trybunał rozpatrzył wniosek Prezydenta RP o stwierdzenie zgodności z konstytucją ustawy z 26 IX 2002 r., która wprowadziła abolicję podatkową (czyli możliwość późniejszego, ulgowego opodatkowania nieujawnionych dochodów) oraz obowiązek składania przez obywateli deklaracji majątkowych. Trybunał uznał, że ustawa jest niezgodna z konstytucją, gdyż abolicja narusza zasadę równości, a deklaracje majątkowe niezgodne są z konstytucyjnym prawem do prywatności.

W 2010 r. Trybunał rozpoznał m.in. wniosek grupy posłów na Sejm dotyczący zasad przyznawania emerytur pomostowych. Trybunał orzekł, że ustawa z 19 XII 2008 r. o emeryturach pomostowych w zakresie, w jakim przyznaje prawo do emerytury pomostowej wyłącznie pracownikom, którzy wykonywali prace w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze przed 1 stycznia 1999 r., jest zgodna z konstytucją. W tym samym roku Trybunał rozpatrywał również skargę konstytucyjną Piotra D. dotyczącą zasad przyznawania rent socjalnych osobom, które ukończyły 25 lat (świadczenie to jest w pełni finansowane z budżetu państwa). Trybunał uznał, że ustawa z 27 VI 2003 r. o rencie socjalnej jest zgodna z konstytucją. W uzasadnieniu podał, że na mocy konstytucji ustawodawca określa dokładnie warunki przyznawania renty socjalnej, a więc ma także możliwość jej ograniczenia, ale w granicach uzasadnionych konstytucyjnie. Jednocześnie przypomniał, że skarżący może korzystać z innych form pomocy z zabezpieczenia społecznego.

Najwyższa Izba Kontroli powstała jako jedna z pierwszych instytucji w odrodzonej, niepodległej Polsce. Jest kompetentnym i niezależnym od władzy wykonawczej organem kontroli, stojącego na straży publicznych pieniędzy. Kontrola sprawowana przez NIK opiera się na zasadach przejrzystości intencji, rzetelności informacji, apolityczności kontrolerów oraz kolegalności w podejmowaniu kluczowych decyzji.

Przykłady spraw:

W 2003 r. skontrolował zasady przyznawania studentom pomocy materialnej oraz sposób zarządzania domami studenckimi przez uczelnie wyższe. Stwierdzono m.in., że ponad 80% środków stypendialnych trafia do studentów, którzy nie wymagają wsparcia finansowego, a także, że niejasne są zasady zakwaterowania studentów w akademikach. Wnioskowano o zweryfikowanie regulaminów pomocy materialnej oraz lepszy nadzór MENiS nad wydatkowaniem przeznaczonych na nią środków.

W 2010 r. **NIK** przeprowadził kontrolę sal gimnastycznych w wybranych publicznych szkołach wyższych oraz szkołach. Stwierdzono m.in., że niemal połowa polskich szkół nie ma sali gimnastycznej. Blisko 30 proc. istniejących salek to pomieszczenia mniejsze niż niejedno mieszkanie. 75 proc. szkół nie zapewnia uczniom właściwego poziomu bezpieczeństwa w czasie lekcji w-f. Codziennie w szkołach są niezabezpieczone szyby, kaloryfery i oraz śliskie wykładziny PCV w miejscach ćwiczeń, a także zarośnięte i nierówne boiska, na których łatwo o kontuzję. W ponad 11 tys. szkół zajęcia sportowe wciąż odbywają się na korytarzach lub w zaadaptowanych pomieszczeniach, a dzieci i młodzież przebierają się w stroje sportowe w klasach lub na korytarzach.

Wskazano także na nieprawidłowości w szkołach wyższych, przygotowujących do zawodu nauczyciela wychowania fizycznego. Aż 78 % uczelni zaniża się wymagania lub w ogóle nie przeprowadza egzaminów sprawnościowych podczas rekrutacji na studia zaoczne i podyplomowe. Żadna ze skontrolowanych uczelni nie przygotowywała też studentów do prowadzenia zajęć w-f w klasach I-III szkoły podstawowej.

Rzecznik Praw Obywatelskich chroni wolności i prawa obywateli, cudzoziemców i bezpaństwowców znajdujących się pod władzą Rzeczypospolitej, osób prawnych, a nawet jednostek organizacyjnych nie mających wprowadzić osobowości prawnej, ale mogących być podmiotem praw i obowiązków. Kontroli sprawowanej przez RPO podlegają wszystkie bez wyjątku organy władzy publicznej, organizacje i inne instytucje obowiązane do przestrzegania i realizacji wolności i praw człowieka i obywatela, a także zasad współżycia i sprawiedliwości społecznej (art. 1 ust. 3 ustawy). Ponadto rzecznik współdziała ze stowarzyszeniami, ruchami obywatelskimi, innymi społecznymi zrzeszeniami i fundacjami na rzecz ochrony wolności i praw człowieka i obywatela.

Przykłady spraw:

W czerwcu 2003 r. rzecznik wystosował list do prezesa Telewizji Polskiej SA w sprawie ochrony praw dzieci - bohaterów telenoweli dokumentalnej „Dziewczęta z ośrodka” oraz programu „Kochaj mnie”. Rzecznika niepokoi sposób, w jaki powstają te audycje, obawia się bowiem, że przy realizacji doszło do naruszenia prawa do prywatności ich bohaterów. Rzecznik zwrócił się także do ministra sprawiedliwości o sprecyzowanie zasad ochrony prywatności nieletnich w schroniskach i zakładach poprawczych.

We wrześniu 2010 r. rzecznik wystosował list do Przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej w sprawie sposobu korzystania z czynnego prawa wyborczego przez osoby przebywające w okresie wyborów w szpitalu i opuszczające te placówki. Rzecznik zwrócił uwagę, że zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa kierownik szpitala powiadamia osoby przebywające w szpitalu, że będą mogły głosować w wyborach wyłącznie w obwodzie głosowania utworzonym w szpitalu, a w innym obwodzie głosowania - po uprzednim uzyskaniu zaświadczenia o prawie do głosowania z urzędu gminy, na terenie której położony jest szpital. Osoba, która przed dniem wyborów opuszcza szpital, powinna więc uzyskać stosowne zaświadczenie z urzędu gminy, na terenie której położony jest szpital. Tego rodzaju wymóg może stanowić dla osoby chorej istotną przeszkodę w skorzystaniu z czynnego prawa wyborczego. Rzecznik zwrócił się do Przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej z prośbą o przedstawienie stanowiska w niniejszej sprawie oraz poinformowanie, czy w świetle posiadanych przez PKW danych obwodowe komisje wyborcze w praktyce odstępują od żądania okazania zaświadczenia o prawie do głosowania od osób, które udokumentują fakt opuszczenia szpitala i na tej podstawie dokonują aktualizacji spisu wyborców.

Autor:

Sylwia Żmijewska-Kwirąg, Centrum Edukacji Obywatelskiej

Alicja Pacewicz, Centrum Edukacji Obywatelskiej